

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 101 1980

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström, Lars Furuland

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00467-X (häftad)

ISBN 91-22-00469-6 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1981

Hansson i Tyskland i hög grad drömde om att erövr Sverige åter. Ty båda romanerna handlar om Skåne, om nödvändigheten att återvända till hembygden och en äkt-germansk livsform.

Kanske finns det ännu ett svar på frågan. I sina brev till Strindberg drömmer Ola Hansson om en tidskrift med namnet Germania, »för Tyskland och Skandinavien !!» (22.6.90). Han ser framför sig en nordgermansk kultur- och litteraturprovins: »Skåne–Danmark–Slesvig Holstein–Meklenburg–Pommern är ett helt för sig» (11.12.90), där Skåne skulle bli sätet för en diktarkoloni och förkroppsliga idealen i denna nya germanska litteratur. Än en gång måste man beklaga avhandlingens snäva perspektiv. Utifrån pangermanismen hade det varit möjligt att tränga djupare in i problemet »Ola Hansson och Tyskland».

Kurt Johannesson

Kerstin Wikberg: Samhällets skrattpiegel. Studier i Grönköpings Veckoblad. Norstedt & Söner. Sthlm 1978.

Förvånansvärt många forskare har ägnat sina mödor åt någon del av Grönköpings Veckoblads historia. Det gäller de första trevande åren från 1895 till 1902, då staden Grönköping presenterades i teckningar av Söndags-Nisse, och det gäller den klassiska epoken 1925 till 1936, då Nils Hasselskog lyfte tidningen till aldrig förut nådda höjder. Kerstin Wikberg har därför valt att koncentrera intresset till de ganska okända åren 1902–1925. Hennes avhandling är en väl planerad och väl genomarbetad presshistorisk undersökning av en tidning, som hör till en alldeles unik genre och därigenom har ställt författarinnan inför åtskilliga svårbemästrade problem. Med sina kunskaper, sin stilkänsla och sin humor har hon varit en ovanligt lämplig hävdatecknerska – framställningen höjer sig i lyckliga stunder till en klart konstnärlig nivå.

Sedan Wikberg har presenterat forskningsläget, ger hon en översikt över moderorganet Söndags-Nisses historia ända från grundandet 1862 och målar också en bild av den svenska skämtpressen kring sekelskiftet 1900. Sedan följer de stora avsnitten om Veckoblads öden, dess medarbetare och dess engagement i tidens frågor. Där emot avstår författarinnan från en analys av stilen i det säregna pressorganet; en sådan har »tills vidare fått anstå», säger hon och motiverar detta med att Nils Hasselskogs Grönköpingsdiktning samtidigt borde undersökas. Denna brist på stilanalys kan kännas beklaglig.

Kerstin Wikberg visar hur två utländska tidskrifter har stått faddrar till Grönköpings Veckoblad. Från den tyska Fliegende Blätter hämtade Albert Engström, Arthur Sjögren och andra tecknare helt ogenerat många uppslag. Ett övertygande exempel är de korvar och skinkor som blir rökta i lokomotivens svarta ångor både i den tyska och svenska tidningen. Mera tveksam ställer man sig till författarinnans jämförelse mellan dansande par på en preussisk officersmäss och en »kungabal» i Grönköping: när Albert Engström 1895 hänger frack och balklänning på en rad normalfulla Grönköpingsbor för att de skall få dansa fransäs till kungens ära på Oscarsdagen, så är det snarare Victor Andréns och andras reportageteckningar från hovets baler som Engström parodierar.

Mera givande har uppenbarligen den norska Trangviks-posten varit för det dagliga livet i Grönköping. Trangviks-

posten utkom som följetong i Aftenpostens söndagsnummer från 1899 till 1907 och fick sedan en sporadisk fortsättning. Tidningen skapades av en enda författare, Jacob Hilditch, och dess stora popularitet gjorde det möjligt att utge de första årgångarna i bokform. Hasse Z., som var redaktör för Söndags-Nisse och därmed också för den Grönköpingsida som ibland publicerades där 1902–1916, nämner Trangviks-posten med stor aktning. Men hur mycket lånade man i Grönköping från sin norske kollega? Frågan hade behandlats i ett radioföredrag av August Peterson 1947, och Kerstin Wikberg hade förgäves sökt spåra denna källa. Som fakultetsopponent fick jag fram manuskriptet från Sveriges Radios arkiv, men det var inte något särskilt givande fynd. Peterson visar att insändarna i Trangviks-posten och i Grönköpings Veckoblad ofta berör samma ämnen, att båda tidningarna öser samma invektiv över sina småstadskonkurrenter (»Smudsorgan» försvenskas till »smutsblad») och att »lånen» stundom är högst konkreta. En enkefru Salvesen i Trangvik råkar ut för ett nidingsdåd: hon blir instängd på gårdens hemlighus genom att någon satte »Krogen paa utvendigt», och samma malör drabbar fröken Liljedotter i Grönköping.

Naturligtvis har Peterson rätt i att likheten är slående. Men olyckan i Trangvik inträffade 1901 och episoden i Grönköping 1916. Saken kan nog förklaras. Årgångarna av Trangviks-posten har varit en stående inspirationskälla för Grönköpings Veckoblads medarbetare genom åren. De har stått kvar i redaktionens bokhyllor. När Oscar Rydqvist 1916 spärrade in fröken Liljedotter, visste han inte att en äldre medarbetare redan 1913 hade fått samma uppslag i Trangviks-posten och då inspirerats till att läsa in änkefru Johansson i Grönköping. Kort sagt: Trangviks-posten har varit en guldgruva för Veckobladet inte bara i seklets barndom utan långt fram i tiden, även sedan Veckobladet 1916 blev ett självständigt organ.

Genom alla årgångar av Grönköpings Veckoblad möter man ett speciellt konstgrepp: den dolda allusionen. Man återger en känd formulering utan att egentligen citera den. Det är en lek med anspelningar, som för initierade läsare innebär igenkännandets glädje. I en krigskronika utropar polis Paulus Bergström 1916: »Tag fram din Roth! som vår kände upptäcktsresande Sven Hedin säger och gör nu en blick över ställningen.» Här lämnar Kerstin Wikberg besked: uttrycket stod att läsa i Hedins Ett varningsord (1912): »Läsarna av den i miljonupplaga tryckta varningsskriften har haft goda möjligheter att känna igen sig i Paulus Bergströms uppmaning.» (s. 171) Information av detta slag kunde författarinnan med fördel ha givit i större portioner. Ett par exempel. Polis Bergström ser fram mot den dag då man får höra »tjocka Bertha tala tyska med engelsmännen» (s. 137). Nog måste detta vara en allusion på det oförsiktiga yttrande som statsminister Gustaf Åkerhielm fällde 1890, att det då framlagda härordningsförslaget skulle göra det möjligt för oss »att tala svenska med norrmännen». Knappast någon politisk formulering under 1890-talet var mera känd än denna, och den tvingade Åkerhielm att lämna sin post.

På samma sätt förhåller det sig med en politisk appell i Veckobladet 1917: alla verkliga fosterlandsvänner bör stå som en man kring det ärliga programmet »Sverige åt Svenskarna» (s. 141). »Sverige åt svenskarna» var ett känt protektionistiskt slagord och finns belagt redan 1886.

Veckobladets satir drabbar ofta svenskens ängslan för

främlingar. I juni 1916 kan tidningen meddela den skakande nyheten att en tysk mina hittats i Grönköpingsån. En passerande italienare, en konstskytt vid namn Paulino Notini, skall just oskadliggöra minan, då borgmästaren ingriper: om en italienare skjuter sönder en tysk mina i Sverige, så har Sverige gjort sig skyldigt till neutralitetsbrott mot Tyskland, förklarar borgmästaren. Så långt är berättelsen en drift med det svenska fjäskandet för tyskarna under första världskriget. Men fortsättningen förtäljer att borgmästaren »för undvikande av möjliga konflikter med Tyskland» låter häkta italienaren, som med fångskjuts skall föras till Växjö. Denna orimliga avslutning, vad är den annat än en besk erinran om händelserna efter Hammarbymordet 1914, då de två kringvandrande italienarna Valente och Jaconelli på mycket lösa grunder misstänktes för mordet, häktades och ställdes inför rätta? Med sådana anspelningar angriper Veckobladet ett utbrett schablon tänkande och fyller därmed sin höga uppgift som samhällets skrattpesgel.

Ofta har nog denna allusionsteknik sina starkaste rötter i en kulturbärande som inte bör underskattas: den muntliga anekdotfloran. Författarinnan nämner (s. 44) en teckning av O. A. i Söndags-Nisse 1898. Borgmästaren står på en stege och pekar på ett hål i ett utthuskat, och han gör den snillrika reflexionen: »Trots att anledning föreligger att antaga, att inbrottet förövats av 2 personer, så se herrarne att det, att döma efter hålets storlek, omöjligt kan ha varit mer än en.» Detta är ett bevingat ord; det härstammar från Edward Raab, baron och polismästare i Uppsala under hela 1880- och 90-talen. Pelle Holm återger (i Bevingade ord) Raabs formulering med nästan samma ord som O. A.: »att döma av hålets storlek i planket tyckes inbrottstjuvarnas antal blott ha varit en». I själva verket är Raabs formuleringkonst – både i tal och skrift – ett stort och levande föredöme för det säregna språk som efter hans död kom att utbildas i Grönköpings Veckoblad. Detta påpekade Teddy Brunius redan 1958 (Polisen i Uppsala s. 79): »Hans godmodighet, hans patriarkaliska stränghet, hans ansträngda skarpsinne och hans litterära stil har säkerligen betytt mycket för utformandet av en klassisk figur i svensk litteratur – Grönköpings polis Paulus Bergström.» Ett par exempel ur Brunius' poliskrönika får illustrera tesen. Efter drunksolyckor i Fyrisån rapporterade Raab: »När jag i full uniform passerade Nybron och blickade ner i Fyris' grå böljor, såg jag med egna ögon därnere i skummet en barnaröst, som viftade med armarna.» Inför en större festlighet med mycket folk i Carolinasalen fruktade man att läktarna inte skulle hålla. Raab gjorde en undersökning och rapporterade: »Han själv och konstapel Morin hade gått läktarna runt, och båda två egenhändigt avprovat varenda stolplats jämte långbänkar och därvid funnit, att läktarna borde hålla utmärkt även vid större folktilströmningar.» Dessa exempel visar ju att baron Raab var en gudabenådad pekoralist. Han är säkert den bästa medarbetare som Grönköpings Veckoblad har gått miste om.

På två områden har Kerstin Wikberg med särskild framgång banat väg och röjt nya fält. Hon har lokaliserat Grönköping, och hon har ur en oförtjänt glömska fört fram Oscar Rydqvist till den plats i Grönköpings historia som han förtjänar. Hon har kunnat visa att Oscar Rydqvist (1893–1965) har transplanterat åtskilligt från sin födelsestad Sundsvall till Grönköping. Det gamla axiomat att

Grönköping ligger mellan Skövde och Hjo har därmed blivit vederlagt – många topografiska och mänskliga konturer har hämtats från Sundsvall. Författarinnans bevisning är härvidlag lika övertygande som övertygande.

Det var i den 23-åriga Oscar Rydqvists händer som Hasse Z 1916 överlämnade ansvaret för Veckobladet. Rydqvist är mest känd som journalist i Dagens Nyheter och – stundom under signaturen Åbergsson – som skönlitterär författare. Men det är Kerstin Wikbergs forskningar som har avslöjat vilken stor och beundransvärd insats han gjorde i Grönköpings Veckoblad särskilt under första världskriget. Med raffinerad ironi parodierar han både tidens aktivister som Sven Hedin och Sven Lidman och tidens vindflöjlar, som blir tysk- eller franskvänliga allt eftersom krigslyckan skiftar. Han skriver krigsrapporter i polis Paulus Bergströms namn, och han låter 1915 den beskäftige polisen förklara, att det har »flera gånger varit meningen att vi skulle förklarat krig, men att detta varje gång strandat på att man inom regeringen haft avvikande meningar om vilken vi borde förklara krig emot».

Det var säkert inte bara samtidens historia som formade Rydqvists livsåskådning. Han är radikal och idealist på samma sätt som doktor Stockman i Ibsens En Folkefiende. Författarinnan nämner att Rydqvist i sin studentuppsats 1911 citerade Stockmans berömda avslutningsreplik i detta drama: »den sterkeste mann i slutten, det er han som står mest alene». Kanske har en klassisk figur i detta drama spelat en roll i Rydqvists utveckling. Jag tänker på boktrycker Aslaksen, den evige opportunisten, som avslöjar sin torftiga själ i förklaringen att hans hjärta är hos folket, men hans förstånd lutar något över till makthavarna. Det var samma inställning som polis Bergström hyllade. »Bäst att ställa sig avvaktande» sätter Bergström som rubrik på en krigsrapport i september 1918.

Boktrycker Aslaksen är en nära släkting till den dominerande gestalten i Trangvik, Trangvikspostens redaktör Syversen. I Norsk biografisk leksikon säger Kristian Elster att redaktör Syversen är en figur som kommer att leva, och han gör det intressanta tillägget att Syversens namn som satirisk beteckning i dagspressens polemik har avlöst boktrycker Aslaksens. Det finns alltså i norsk tradition ett samband mellan Ibsens boktryckare och Jacob Hilditchs redaktör. Troligen fanns det i Rydqvists föreställningar ett samband också mellan boktryckaren i En folkefiende och polisen i Grönköping.

Att man med stor säkerhet kan attribuera många anonyma artiklar i Grönköpings Veckoblad till Rydqvist, beror på att han gav sina känslor fritt utlopp i bl. a. de skönlitterära verken Svenska årens olycksdecimeter (särskilt berättelsen Källarmästar Pilgrens storhet och fall) och Äventyrsmarknaden, båda utgivna 1918. I dessa verk hudflänger han samma mänskliga och sociala lyten som i artiklarna i Grönköpings Veckoblad. Han är inte en godmodig satiriker. Man får snarare intrycket att han är en samhällskritiker som måste hålla tillbaka sin vrede för att inte visa sitt människoförakt.

Kerstin Wikberg förklarar att hon ämnar återkomma med en andra och kompletterande studie över det mest egenartade alstret i vår periodiska press. Det är glädjande. Hon har förutsättningar att lyckligt genomföra den uppgiften.